

ЛІТЕРАТУРНА ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ МАРІЇ МАГДАЛИНИ: ВІД ГРІШНИЦІ ДО АПОСТОЛА

Стаття присвячена особливостям функціонування новозавітного матеріалу в сучасному літературному контексті. Досліджено процеси десакралізації, аксіологічної переакцентуалізації, гуманізації образу Марії Магдалини в контексті культурно-історичної епохи.

Ключові слова: євангельський образ, трансформація, традиційні структури, архетип.

Постановка проблеми. Література як образ дійсності відображає ту чи іншу культурно-історичну епоху. Драматизм подій ХХ ст. і сучасності спричинив активне використання національними літературами традиційного сюжетно-образного матеріалу, зокрема, біблійного (євангельського). Поліфункціональність, відкритість традиційних структур, як і аксіологія їхніх морально-психологічних домінант є чинниками, що визначають стійкість тенденцій до переосмислення в різні культурно-історичні епохи. Процеси осучаснення євангельських максим сприяють появі нових літературних інтерпретацій і трансформаційних перетворень, що кожного разу зумовлено духовними запитами суспільної свідомості. **Актуальність** обраної теми щодо загальнотеоретичного погляду пояснюється тим, що дослідження функціонування євангельського сюжетно-образного матеріалу в сучасній літературі є частиною проблеми традицій та новаторства, домінантної в сучасному літературознавстві. Переосмислення новозавітного традиційного матеріалу (зокрема, літературного образу Марії Магдалини) в онтологічному та аксіологічному аспектах має фундаментальний характер і потребує системного підходу до вивчення та осмислення на синхронному та діахронному зрізах.

Рівень дослідження. Протягом останніх десятиліть функціонування біблійного сюжетно-образного матеріалу у світовій літературі досліджено об'ємно та ґрунтовно. Питання теорії традиційних сюжетів євангельського походження в літературі філології ХІХ – ХХ століть висвітлювали А.Нямцу, В.Антофійчук, В.Сулима, Н.Фрай, І.Набитович, О.Татарінов, А.Касьянов, І.Бетко, Г.Новікова та ін.

Мета статті полягає у виявленні еволюційної поліфонії образу Марії Магдалини у світовій літературі початку ХХІ ст. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: дослідити трансформаційну парадигму семантики євангельського образу Марії Магдалини у літературному контексті та обґрунтувати процеси літературної еволюції основних онтологічних, психоповедінкових та аксіологічних характеристик в сучасній євангельській прозі.

Виклад матеріалу. Функціональна активність літературних образів Ісуса Христа, Іуди Іскаріота, Понтія Пілата, Марії Магдалини пояснюється прагненням осмислити архетипи поведінки та внутрішній світ героїв крізь призму духовних уявлень сучасної людини. А.Нямцу розглядає традиційні сюжети та образи як каталізатори та концентрати загальнолюдського досвіду (пам'яті), позначені драматизмом екзистенційних станів особистості та світу в цілому (див. [2]).

Євангельські романи характеризуються трансформацією канонічної сюжетної моделі, коли образ Христа покидає центр розповіді, а герої євангельської периферії “отримують право на реалізацію архетипних дій, які визначають канонічний образ Спасителя” [5, с. 39]. Саме герої оточення Христа (Понтій Пілат, Марія Магдалина, Іуда), залишають лаконічну, стислу фабулу канону та набувають біографію романного типу, розширюючи семантичний простір трактування традиційного сюжету та образу.

Жіночі образи Нового Завіту, чимраз частіше з'являючись на сторінках сучасної прози, розширюють морально-етичний діапазон осягнення євангельських подій і створюють своєрідні художні моделі сприйняття психологічного оточення Христа. Однією з

найдраматичніших постатей світу новозавітних образів є Марія Магдалина. Саме духовне переродження євангельської героїні стало домінуючим фактором інтерпретаційної поліфонії у світовій літературі та культурі. Трансформаційна полеміка репрезентації її образу пов'язана з тим, що автори розширюють і доповнюють історію героїні, звертаючи увагу на багатоплановість характеристик та протиріччя її духовного світу.

Гріховність, одержимість Магдалини та її духовне переродження неодноразово розглядалися у світовій літературі ХХ ст. (П.Гейзе “Марія Магдалина”, Леся Українка “Одержима”, М.Метерлінк “Марія Магдалина”, М.Валтарі “Тайна царства”, С.Черкасенко “Ціна крові”, Н.Королева “Quid est Veritas?”, Н.Казандзакіс “Остання спокуса Христа”, М.О. Сільва “І став той камінь Христом”, Г.Тарасюк “Любов та гріх Марії Магдалини” та ін.). У цей період літературні інтерпретації розглядають природу гріховності євангельської героїні, акцентуючи увагу на багатоаспектному дослідженні морально-психологічних мотивувань духовного переродження та наголошуючи на змістовій значущості: “У літературі ХХ ст. практично знімається або суттєво пом'якшується традиційно акцентований у попередні епохи фанатизм героїні, який фактично ізолює її від звичних та зрозумілих земних цінностей. З євангельського образа-статиста, функції якого у священних текстах цілком однозначні, вона трансформується в активно діючу, стає в літературних версіях справжнім соратником Христа” [2, с. 121]. Домінантним аспектом художніх інтерпретацій цього періоду є орієнтація на поетику апокрифізації, яка полягає в руйнуванні традиційно встановленого сприйняття канонічного матеріалу, трактуванні сакрального через реальне та зрозуміле.

Зразком сучасного євангельського роману є “Таємна історія Марії Магдалини” (2009) англійської письменниці Маргарет Джордж. У центрі роману – життя євангельської героїні, інтепретоване у формі літературної біографії: з моментів раннього дитинства до її становлення як жінки-апостола.

Магдалина в романі одразу набуває рис містичності та загадковості. Автор зацікавлює читача деталізацією зображення особистісних переживань героїні, наполегливим характером і цілеспрямованістю. Марія змалку розуміє несправедливість статусу жінки в суспільстві, що для неї полягає в неможливості отримання бажаних знань: “Вона жалкувала, що не може отримати необхідні знання, хоча б замість Сільвана, який не сильно всім цим цікавився, але, на жаль, дівчаток у школу не приймали, оскільки жінкам не дозволялося офіційно брати участь в релігійному житті” [1, с. 16]. Крім неможливості жінкам отримати освіту, іудейська культура значно відійшла від біблійного світогляду, і свідчення жінок, як правило, вважалося менш достовірним (воно навіть не мало сили в суді), ніж чоловіче (згадаємо про те, як сприйняли звістку Магдалини про воскресіння Христа апостоли).

Історія “одержимості” Магдалини розпочинається під час сімейного паломництва в Єрусалим на свято П'ятидесятниці. Дівчинка серед спаленої груді язичницьких ідолів знаходить статуетку зі слонової кістки: “На різьблену фігурку налипла земля, утворюючи покрив схожий на вуаль, але крізь нього проступали обриси оголеного жіночого тіла та вражаючої краси обличчя” [1, с. 24]. Марія ховає свою знахідку, розуміючи, що знайдена річ не що інше, як ідол, за який вона буде покарана, але, водночас, не розуміючи чому, прагнула зберегти її. Під час цієї подорожі відбувається і перша зустріч Марії з Христом: “Одразу за Йосифом та його дружиною йшов високий юнак, точніше сказати, майже чоловік, з густим темним волоссям, яке відсвічувало на сонці рудуватим відливом, і твердо окресленим підборіддям” [1, с. 46].

Знахідка Марії згодом нагадує про себе. Ідол починає звертатися до маленької дівчинки, називаючи себе Ашера: “– Ти сховала мене подалі й не дивишся на мене. До мене не можна так ставитися” [1, с. 75]. Ішли роки, її бажання навчитися грамоті здійснилося після знайомства з одноліткою Кассією, в будинку якої вона могла займатися читанням і письмом. Магдалина стає обізнаною, проте її допитливий, невгамовний розум, схильність до непослуху, скритність, зацікавлення забороненими темами та виявлена нестриманість ускладнювали проблему з її заміжжям. Ашера дедалі частіше зверталася до Марії, яка вже не прагнула її позбутися. Вона стає залежною від ідолу. Ідол пропонує свої послуги: “– Запереч мені, скажи, що можеш!” – Марія подумки кинула виклик богині. – Змінити не можу, але

можу зробити так, що решта буде бачити тебе зовсім іншою, – прошепотіла Ашера в її свідомості. – Чи будуть бачити в тобі Магдалину, оточену тасмницею та прекрасною, чи звичайну Марію, доньку майстра засолювання риби з Магдали?” [1, с. 99]. Бажання бути особливою, коханою захопило свідомість Магдалини: “– Ти жінка. Я богиня жінок та вибрала тебе. Я виконаю твої заповітні мрії, твою мрію бути бажаною для чоловіка” [1, с. 99]. Автор акцентує увагу на слабкості людської особистості, поставленої в складні умови вибору.

Емоційно-психологічний стан героїні, самотність у переживанні містичних подій та безсилля посилюється в описі душевних страждань. Магдалина розуміє, що вона не спроможна зупинити дію Ашери. Проте її муки не припиняються. Авторка свідомо описує поступове заволідіння свідомістю Марії сімома демонами. Психологічна напруга досягається завдяки прийому “нанизування” душевних переживань героїні. Магдалина поступово стає одержимою іншими шістьма демонами: духом темряви, відчаю, повелителем злих вітрів (пазузу), богохульним духом (хекет), демоном відчаю, демоном мерзоти та приреченості (рабіцу): “Всі вони возилися та набухали всередині, наче дитина в утробі, з тією лише різницею, що, на відміну від дитини, ним не обмежувалися, а перебували скрізь, проникаючи в саму її сутність” [1, с. 262]. Детальність описових характеристик кожного з демонів та фізичної безпомічності героїні передають драматизм особистісних переживань Магдалини.

М.Джордж звертає увагу на особистість Христа саме в момент зустрічі з Магдалиною. Традиційність зображення Месії полягає не лише в поданні його як символу, носія морально-етичних максим. Ісус у романі – реальна історична особа, яка проголошує євангельські істини, зцілює хворих та одержимих (Мару, Іоанну) та закликає до пошуків небесного, а не земного щастя: “– Ні. Я для того й прийшов, щоб життя, і твоє, і багатьох інших, стало дійсно гарним. Наповнилося сенсом” [1, с. 277]. Євангельські вчення лунають у вигляді загальнодоступних реплік: “Що ж насправді опоганює людину, так це характерна для людей брехливість, заздрість, схильність до насильства” [1, с. 280].

Важливу роль у розумінні духовної еволюції Магдалини після зустрічі з Христом відіграють епістолярні відступи (листи Марії до Кассії, доньки та братів), які відтворюють глибинний аналіз психологічних переживань. У цих листах Марія розповідає про Христа, його вчення та особисті переживання: “Знайшлася людина, яка виявилася сильнішою за всіх демонів, сильнішою за Сатану, і він вигнав їх. <...> Весь світ для мене наповнився сонячним сяйвом, фарбами, прекрасними звуками. І тому я думаю, що ця людина, мій спаситель, і є справжнім князем цього світу, адже це він повернув мені мій світ. І не просто повернув, але зробив його ще кращим, ніж раніше. І я знову відчуваю себе чистою, свіжою та новою, але мудрішою – о, мудрішою, ніж може бути дитина! Я не колишня Марія, та, про яку ти думала, що знаєш її. Я нова Марія, яку я і сама поки не знаю. Кассія, я збираюся слідувати за цією людиною. Я учениця!” [1, с. 307]. У Марії починаються видіння, які завдають їй нестерпних мук та страху (видіння Іоанна Хрестителя в темниці, смертельно хворого Іоїля та побитого Христа).

Рівні євангельської конфліктології (Христос – учні, Христос – Іуда, Христос – Пілат, Магдалина – Іуда, Магдалина – Петро) відображають релігійно-епічне протистояння Христа з його вченням та світу, неспроможного вмістити його. Мотив протиставлення Магдалини (образ жінки-апостола) та Петра (образ чоловіка-апостола) активно розробляється сучасною літературою (В.Валтос “Магдалена. Кров Христова”, Барт Д.Е. “Петро, Павло та Марія Магдалина: послідовники Ісуса Христа в історії та переказах”). Боягузтво та маловірність апостолів М.Джордж акцентує в сцені розп’яття Христа: “В той самий час усі його учні-чоловіки раптом кинулися хто куди. Відкинувши свій меч, тікав Петро, кинувся до воріт Яків Великий, за ним слідували Іоанна і всі ті, з ким Ісус недавно святкував Песах та за кого молився: Андрій, та Пилип, Сімон і Фома. Всі вони бігли зі страхом за своє життя, залишивши Ісуса самого. Свідками того, що відбувалося далі, стали лише жінки” [1, с. 699].

Досліджуючи морально-психологічні аспекти поведінкового індивідуалізму та тоталітарної свідомості оточення Христа в літературі ХХ ст., А.Нямцу наголошує на мотиві “колективної зради”: “Ісус не міг бути зрозумілим та прийнятим людомством свого часу, те ж саме, здається буде відбуватися в усі часи, оскільки унікальність та загальнолюдська досконалість Нагірної проповіді

роблять його прихід завжди передчасним, завжди з докором людству в його гріховності та недосконалості. Такий Бог дійсно незручний у повсякденному практичному житті. Такий свідок завжди є потенційним порушником спокою та руйнівником традицій у суспільстві, він вносить смуту та розгубленість у людську душу, яка звикла до підкорення авторитету” [1, с. 265]. Магдалина вирішує все ж повернутися в рідну Магалу та сповістити близьким про своє одужання. Але ні батько, ні чоловік не вірять тому, що Христос з Назареті був спроможний вилікувати її. Для іудейських законів було недопустимо одруженій жінці навіть розмовляти наодинці з незнайомим чоловіком, тому її поява в Магалі з Христом викликало в батька ототожнення її з розпусною жінкою: “– Вона блудниця! Люди будуть вважати її такою” [1, с. 360]. Неприйняття та нерозуміння Магдалини близькими призвело до нагнітання глибоких психологічних переживань героїні, боротьби материнського почуття й духовного розуміння, служіння Христу. Тепер Марія тільки мріє про зустріч із донькою (листи до Кассії).

Особливе місце в структурі твору посідає образ Іуди, який з’являється в колі учнів під час усамітнення Христа в пустелі. Магдалина в листі описує його появу: “А кілька днів тому в нас з’явилася дивна людина. Уяви собі, з’явився і ось так, просто, зізнався в тому, що направлений своїм батьком шпигувати за Іоанном Хрестителем. Але, мені здається, він звів на себе наклеп, насправді він прийшов за власним бажанням, послухати знаменитого проповідника” [1, с. 308]. Прагнучи досягти вичерпної повноти зображення, М. Джордж передає психологізм внутрішнього світу героя шляхом прийому художньої деталізації (портрет, пейзаж, світ речей). Іуда говорить про себе: “Я рахівник, веду книги рахунків, щоб не було ускладнень зі збірниками податі. ... Це мій основний заробіток. Але він залишає вільний час, і частину його я використовую на збирання мозаїк” [1, с. 302–303].

Фабула третьої частини роману (“Апостол”) побудована на відношеннях тези та антитези. Найбільш виразно виявляється стилістична фігура антитези, що полягає у протиставленні образів Магдалини та Іуди, розумінь ними сутності Христа та його вчення. “В Ісусі закладена велика таємниця” [64, с. 391] – впевнена Марія. Натомість Іуда сповнений сумнівами та недовірою, він шукає доказів надприродності Христа, для того щоб повірити: “Я давно шукаю людину, в чесності якого не буду сумніватися” [64, с. 435]. Але водночас він не спроможний “брати на віру все, що говорить Ісус, або розуміти його буквально. Деякі з його висловів не мають сенсу” [1, с. 641].

У своїх видіннях Магдалина бачить побитого, скривавленого Христа, але сцени смерті на Голгофі їй не відомі. Бажання врятувати ув’язненого та влаштувати втечу стає нав’язливою думкою. Супроводжуючи приречених на смерть, вона відчайдушно намагається допомогти Ісусу, який неодноразово падає. Слова Христа про необхідність жертви вражають Марію, вона відступає. Тепер в її свідомості лунали єдині слова: “Маріє, твоя відвага завжди буде зі мною” [1, с. 753]. І тільки після розп’яття, сидячи з учнями за столом, Магдалина усвідомлює, що відбулося щось величне.

М. Джордж наділяє Марію Магдалину рисами винятковості, обраності, що виокремлюють її з решти апостолів, однак аж ніяк не ідеалізує. Воскресіння Христа та явлення всім апостолам сприяло духовному переродженню героїні, яка тепер усвідомлює себе не просто зціленою Христом, а його ученицею. Апостольському служінню Магдалини присвячена остання частина роману (“Апостол”), яка складається зі щоденникових записів Магдалини та її листів до доньки Елішеби, де описуються події після воскресіння Христа.

Саме в листах та щоденникових записах набуває завершеності літературний портрет Марії з Магдалі. Небажання доньки бачитися з нею завдає жінці постійних душевних страждань. Єдиною розрадою стає відчайдушне служіння Христу у створенні християнських общин і проповіді євангельських істин. У листі до Елішеби Марія зізнається: “Події, люди, все, що робило нас чужими, перестало існувати. Ти вже більше не дитина, яка залежить від дорослих у тому, читати чи не читати, передавати листа або ні. Я, зі свого боку, вже давно не скитаюся з бродячими проповідниками, а міцно осіла в Ефесі. І навіть стала шанованою особою. Так, уяви собі, я визнана голова общини наших братів по вірі, особистість впливова та поважна. Наша “секта єретиків” уже здобула визнання як

особлива релігія, яка має тисячі послідовників та поширюється по всьому світу, від Іспанії до Вавилону. Ми почали як купка тремтливих, розгублених людей, до смерті наляканих здійсненою в Єрусалимі стратою нашого вчителя, тепер же наші прихильники є скрізь, у всьому світі. Отже, ганебне клеймо належності до нікому не відомої ересі вже зведено, зведено навіки. Ніхто не спроможний зупинити поширення нашого вчення, тому що ті, хто приймає його, той іде за покликом свого серця” [1, с. 784].

Наявність у структурі листувань і щоденникових записів – доказ того, що Марія Магдалина стає головним героєм роману у значенні надання їй права особистого судження про події та “реалізацію архетипних дій, які визначають канонічний образ Спасителя” [5, с. 40]. Саме “таємність” історії Марії Магдалини, на яку вже в заголовку вказує автор, стає на сторінках роману художнім одкровенням жінки, в якій найяскравіше поєднані болісна боротьба душі та плоті, любові та гріха, небесного та земного.

Наскрізний у романі мотив жертвності. Христос приносить себе в жертву, відкриваючи іншим шлях в обіцяне небесне царство через сходження на власну Голгофу. Жертвою апостолів стає покидання власних домівок у слідуванні за Ісусом. Але найбільша за інших самопожертва Магдалини: смерть чоловіка, відчуження сім’ї, для якої вона стала блудницею, втрата єдиної доньки, зруйнування Магдали.

Роман М.Джордж “Таємна історія Марії Магдалини” є показовим зразком сучасного євангельського роману, який характеризується дослідженням морально-психологічних мотивувань та увагою до внутрішнього світу героїв, які зустріли в житті Христа, отримали зцілення, стали його послідовниками або зрадниками. Трансформація євангельської сюжетної моделі в романі виводить Марію Магдалину в центр оповіді, акцентуючи увагу на драматизмі особистісних переживань героїні та еволюції духовних ідеалів після зустрічі з Христом. У складній художній багатовимірності роману долі євангельських героїв відзначаються особливою глибиною та значущістю. Одержимість, гріховність Марії інтерпретується автором через пізнання забороненого – ідола (можливо, саме щодо цієї версії правомірне ототожнення Магдалини з Євою, яка вкусила заборонений плід).

Отже, інтерпретаційне подання євангельських образів в структурі сучасного роману характеризується зміною розповідного центру та акцентуалізацією героїв євангельської периферії, встановленням морально-психологічних моделей поведінки. Так, переосмислення образу Марії Магдалини літературою ХХ – початку ХХІ ст. здійснюється у наступних трансформаційних напрямках: сюжетна розповідь ведеться від імені героїні, охоплюючи період від дитинства до гріховного падіння (яке розуміється двояко: або як скоєння тілесного гріха або відступництво від Бога у поклонінні ідолам, що й веде за собою служіння гріху – одержимість сімома бісами (Лк 8:2), зустрічі з Христом та духовного переродження (М.Джордж “Таємна історія Марії Магдалини”, М.Фредріксон “Хрест любові. Євангеліє від Магдалини”, Х.Тафур “Євангеліє від Марії Магдалини” тощо); героїня роману наділена морально-етичними характеристиками Марії Магдалини та переміщається в сучасний історичний контекст (М.Валтос “Магдалена. Кров Христова”); у формально-змістовій структурі роману відсутній образ євангельської героїні, проте вся історія розгортається у пошуках таємниці, що полягає у літературній версії, за якою у Христа та Магдалини були нащадки (К.Макгоуен “Таємниця Магдалини”, Д.Браун “Код да Вінчі”, О.Гор “По слідах Марии Магдалины: де приховуються нащадки Ісуса та Магдалини?”, Б.Вуд “Свитки Магдалини”, Д.Хоган “Шифр Магдалини”); романи, в яких героїня виконує другорядну роль; використання євангельських колізій слугує матеріалом для створення складного символічного підтексту (А.Лернет-Холенья “Пілат”, А. Мей “Дружина Пілата, або Таємниця прокуратора”). На відміну від літератури ХХ ст., де образ Марії Магдалини активно розроблявся у руслі “гріх – каяття – зцілення”, стаючи втіленням гріха та духовного падіння (нерідко простежувалося злиття з образом Марії Єгипетської, про що свідчать епізоди перебування в пустелі), в романах останніх десятиліть літературна героїня проходить значний шлях еволюції не просто до перевтілення та духовного становлення, а зображується апостолом, мирноносицею та найближчою ученицею Христа.

Література

1. Джордж М. Тайная история Марии Магдалины: [роман] / Маргарет Джордж; [пер. с англ. В.Волковского]. – М.: Эксмо; СПб: Домино, 2009. – 846 с.
2. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монографія / Анатолій Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
3. Нямцу А. Е. Идеи и образы Нового Завета в мировой литературе. Часть 1 / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1999. – 328 с.
4. Нямцу А. Е. Славянские литературы в общекультурном универсуме: учеб. пособие / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2012. – 520 с.
5. Татаринов А. В. Художественные тексты о евангельских событиях: жанровая природа, нравственная философия и проблемы рецепции: дис. ... докт. филол. наук.: 10.01.01, 10.01.03 / Татаринов Алексей Викторович. – Краснодар, 2006. – 646 с.

Alexandra Tomorug

Literary evolution of the image of Mary Magdalene, from the sinner to the Apostle

The article is devoted to the peculiarities of the functioning of the New Testament material in modern literary context. The processes desakralizatsii, aksiologicheskoy pereaktsentualizatsii, humanizing the image of Mary Magdalene in the context of cultural and historical era.

Keywords: evangelical way, the transformation of the traditional structure, the archetype.

Александра Томоруг

Литературная эволюция образа Марии Магдалины: от грешницы к апостолу

Статья посвящена особенностям функционирования новозаветного материала в современном литературном контексте. Исследованы процессы десакрализации, аксиологической переакцентуализации, гуманизации образа Марии Магдалины в контексте культурно-исторической эпохи.

Ключевые слова: евангельский образ, трансформация, традиционные структуры, архетип.